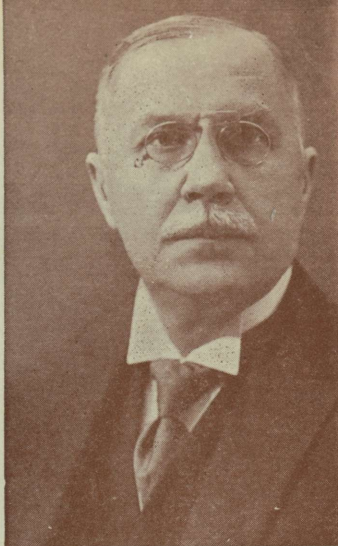

**EESTI
RAHVUSLIKUD SUURMEHED**

I SARI NR. 5

K. MIHKLA

EDUARD VILDE

EESTI KIRJANDUSE VANAMEISTER

**KIRJASTUSÜHING
„KOOPERATIIV“**

EESTI RAHVUSLIKUD SUURMEHED
I SARI Elulooline kirjastik noorsoole NR. 5

K. MIHKLA

EDUARD VILDE

EESTI KIRJANDUSE VANAMEISTER

~~5139~~

1968

2847

21948

KIRJASTUSÜHING „KOOPERATIIV“
TALLINN 1935

Keeleline korrektor Karl Vainula.

2

Tartu Riikliku Olikooli
Raamatukogu
65801

A-9467-
"✓

Eduard Vilde tegevusaeg.

Kui tahame mõista meie suurkirjaniku Eduard Vilde elu ja loomingut, peame vähemalt üldjoontes tundma seda aega, millal ta elas, ja neid ühiskondlikke olusid, mis kajastuvad tema toodangus.

Vilde elu algab rahvuslikul ärkamisajal. Kuid tema teoste ainestik läheb veel kaugemale. Nagu teame, kirjeldatakse tema ajaloolistes romaanides („Mahtra sõda“ jt.) tähtsama sündmusena talupoegade käärimisi 19. sajandi keskpaiku.

Eesti talupojad elasid teoorjusajal majanduslikult väga raskes olukorras. Seda väljakannatamatut olukorda suurendasid omakorda 40-ndail aastail viljaikaldused. Kuna Liivimaal tekkisid talurahva seas majandusliku kitsikuse tagajärjel käärimised, püüdis riigivalitsus uute seaduste väljaandmisega talupoegade olukorda kergendada.

Uue talurahvaseaduse väljakuulutamine tekitas Põhja-Eestis talupoegade hulgas arusaamatusi. Selle tagajärjel puhkes Juuru kihelkonnas Mahtra mõisas mäss, mida Vilde hiljem kirjeldas oma meistriromaanis „Mahtra sõda“. Samal ajal levis Põhja-Eestis usuline liikumine Juhan

Leinberg'i juhtimisel. Ka seda talupoegade käärimist on Vilde kujutanud oma toodangus, nimelt paksuköitelises romaanis „Prohvet Maltsvet“.

Eesti talurahva elamisvõimalused paranesid alles läinud sajandi 60-ndail aastail. Vilde sündiski sel aastakümnel, millal meie maal teostusid tähelepandavad uuendused. Teoorjus kaotati 1868. a., — Vilde oli siis 3-aastane. Tema lapsepõlv langes rahvuslikku ärkamisajasse.

Kui peeti esimest laulupidu ja asutati rahvuslikke ettevõtteid, siis oli Vilde alles väike laps. Ta ei saanud kaasa elada meie ärkamisaja suursündmusile. Vilde hakkas kodumaa saatust jälgima 80-ndate aastate alul. Teda kiskus kaasa C. R. Jakobson'i poliitiline võitlus. Vildest sai tema vaadete tulisem pooldaja. Ta oli väga vapustatud C. R. Jakobsoni ootamatu surma puhul (1882. a.).

Pärast C. R. Jakobsoni surma algas raske venestusaeg. See ideevaene ajajärk ei avaldanud mingit äratavat mõju Vildesse, kelle vaimne pale oli siis kujunemas. Tähele pannes rahvaelu, märkas ta, kuidas mõisnikud kasutasid oma huvides talupoegi, neid koheldes kui elutuid esemeid, ja kuidas venelased püüdsid eestlasi ümber rahvustada. See puudutas valusasti tema hinge. Talle ei meeldinud ka see, et paljud talupojad olid liiga orjameelsed ja alandlikud oma sundijate vastu.

19. sajandi lõpul hakkasid meie maa majanduslikud ja poliitilised olud avarduma. Silmanähtavalt tugevnes eestlaste rahvuslik iseteadvus ja rahvas muutus jõukamaks. Vilde, kes vahepääl oli saanud üldtuntuks kirjanikuks, püüdis omalt poolt kõik teha, et oma rahvast ülekohtusest ühiskondlikust olukorrast välja aidata. Oma romaanides kirjeldas ta arvustavalt rahva väljakannatamatut olukorda ja andis mõista, et kodumaalaste elutingimusi tuleb kergendada.

Vilde oli ka 1905. a. revolutsiooni tähtsamaid tegelasi. Selle tagajärjel pidi ta kuni 1917. a. võõrsil maapaos elama. Ta elas kaasa kõigile kodumaa ühiskondlikele sündmusile meie riikliku iseseisvuse aastail kuni oma surmatunnini.

Vilde tegevusaeg kestis üle 50 aasta, alates 1882. a., milal ta kirjutas oma esimese teose, ja lõppedes 1933. a. tema surmaga. Tema elu ja tegevus oli niisama vaheldus- ja võitlusrikas, kuivõrd muutlik ja heitlusrohke oli see ajajärk meie ühiskondlikus elus.

Vanemad ja lapsepõlv.

Kirjanik Eduard Vilde põlvneb Virumaaalt. Tema isapoolsed esivanemad on põlised Virumaa elanikud.

Nagu osutab arhivaar Tiido Lauri poolt koostatud Vildede suguvõsa tabel, oli kirjaniku esiisa Jüri (tema isa vanaisa isa), kes elas 1739.—1804. a., Virumaal Väike-Maarja kihelkonnas Äntus „Toma-Jürri“ talu peremees. Sama talu pidasid ka järgnevad põlved: Ed. Vilde isa-isa-isa ja vanaisa. Nii olid kirjaniku esiisad põlvest põlve taluperemehed, olles nii vaimselt kui varanduslikult paremal järjel kui suurem osa maarahvast.

Eduard Vilde isa Jüri, kes noorpõlves käis teol Äntus, lahkus oma esivanemate talust ja hakkas Puidvere mõisas kupjaks. Sääl tutvus ta mõisa teenijatüdruku Leena Reitel'iga, kellega ta naitus. Vilde ema Leena oli pärit Järvamaalt Väinjärvest.

Kirjaniku isa oli vaikse loomuga ja tagasihoidlik mees. Ta armastas endamisi olla, vähe teistega rääkida. Mõisakupjana oli ta alandlik mõisnike vastu ja sõbralikult kohtles ta mõisateolisi. Ta kuulus tollal nii vähe leiduvate hääde mõisasundijate hulka. Vilde ema oli täiesti vastand-

iseloomuga. Ta põlvnes samast anderikkast perekonnast, kust oli pärit meie teine jutukirjanik Eduard Bornhöhe. Ta oli tulihingeline ja elurõõmus. Talle ei meeldinud orjameelsus. Ta vihkas mõisnikke, kes vägivallaga orjastasid rahvast. Kirjaniku ema oli musikaalne ja lauluarmastaja. Ta laulis sageli, teadis paljusid rahvalaule pääst ja luges raamatuid.

Mainitud Pudivere mõisas (Simuna kihelkonnas) sündiski **E d u a r d V i l d e** 5. märtsil (21. veebruaril) 1865. a. Varsti pärast poja sündimist kolisid vanemad **M u u g a m õ i s a**, kus isa sai aidameheks. Muuga mõisas veetis Vilde oma varasema lapsepõlve, mis oli rikas nii häädest kui kurbadest mälestustest.

Kirjanikule on jäänud meelde oma lapsepõlvekodust Muuga mõisas kaunis mälestuspilt: „Kahe toaga lihtne korter „alt-toas“, vastas vana lagunud viinaköök loomalaudadega, selle taga mudane tiik täis kaane, kõrval puiestik vanade pärnade ja vahtratega, kaugemal lilledega ülekülvatud roheline aas heinaküüniga ja sepapajaga — ja kõige selle ümber kaugemas ringis metsad, otsatud metsad, kus meie marjul käisime.“ — Sääl Virumaa suurte metsade keskel kasvades õppis Vilde tundma ja armastama meie kodumaa loodust, iseäranis aga metsi. „Vististi istutas see mühav laaneümbrus mulle mu seni alalejäänud metsaarmastuse põue“, sõnab kirjanik.

Hoopis uus, muinaslooline maailm avanes väikesele Eedile mõisalossis. Lõvikujud olid marmortrepil, antiiksed kipskujud ja kunstkaunistised ilustasid suursugust saali. Ta oli sellest toredusest esiotsa niivõrd haaratud, et tema jalad olid põrandaparketi külge nagu kinni naelutatud.

Et mõisas valitsesid peenemad kombes ja et sääl uhkemiini elati kui lihtses aidamehe „alt-toas“, seda hakkas Vilde märkama õige varakult. Õige kurvad kogemused

Eduard Vilde vanemad.

jäid talle omavanusest parunipojast, keda ta pidi „noorhäraks“ nimetama. Sel hellitatud memmepojal olid, nagu Vilde kirjeldab jutukeses „Minu esimesed triibulised“, pare-

mad rõivad ja ilusamad mänguasjad kui temal, vaesel aidamehepojal:

„Poiss ise ei meeldinud mulle nii kui ta rõivad. Ma vaatasin tema ja siis enese pääle ja tundsin nagu häbi. Hakkasin alt pääle: tema jalad ja minu jalad! Temal päikese käes läikivad kingad siretavate hõbepeannaldegaga jalas; mul ainult tókati ja searasvaga võitunud vene saapakased, mille sääred nii kurvameelselt lossi vajunud. Temal peenike sinisetriibuline, kuldsete ankrutega ilustatud madruseülikond seljas ja helevalge, hiilgav krae ümber kaela ja õlgade; mul omakootud potisiinised poolvillased püksid ja roosa sitskuub, kraeta ja ankruteta, üle särgi. Temal tuliuus, kahe siidlindiga meremehe-müts pääs, mille esiselt särased suured kuldtähed; mul Rakverest Kondivalu kaupmehelt ostetud „kahekümnekopikaline“, mille lagunevat nokast pudenesid maha papitükid ja mille alguskarva ma isegi enam ei mäletanud.

Veel haledamale otsusele iseenese kohta jõudsin, kui mu pilk langes noorhärja loendamatu paljude mänguasjade pääle, mida oli trepiesine täis. Kui ilusad kollased ja läikivad nad olid — kõik need vankrid, kärud, labidad, kirved, saed, haamrid! Sääi seisid koguni päris loomuliku naha, laka ja sabaga mänguhobune punase sadulaga kiikval alusel — muudkui istu selga ja sõida! Mõtlesin oma mänguasjade pääle, ja jälle käis südamest hale vool läbi. Minu terve vara oli ainult mu enese tehtud värvimata puulabidas, aedniku-poisi seipitsetud pisike vanker, millel üksnes rattad, ja needki kodarateta, siis Karja-Jüri kingitud pool-lõhkine pajuvile ning jälle mu enese valmistatud veevirtis heinputkest...

„Eedi, tereta ometi noorhärjat ja tee ilus „kratsfuss!“ äratas mind korraga paruniproua terav hääl mu mõtetest.

Et ma ei teadnud, mis on „kratsfuss“, siis jätsin ta parem tegemata ning sirutasin ainult käe truu südamlilikult. Seejuures unustasin mütsi pääst võtmata, ja et ma ei saanud aru ema sosisetatud meeldetuletamisest, siis pidin seda häbi kannatama, et ema võttis mul mütsi pääst, mille ta mulle pähe pani alles proua armulisel loal. Noorhärjat ei sunnitud „kratsfussi“ tegema ega mütsi tõstma ühtigi, oldi üsna rahul, kui ta pooltõrkuvalt oma pisikese valge käekesega puudutas minu pihku...

Nagu teame, ei sobinud „alt-toa“ Eedi sõprus parunipojaga. Tema hääks sõbraks olnud mõisa metsaülema poeg. Aidamehe Eedi lemmiktegevuseks olnud matkamängud. Ta teinud toolidest „raudteerongi“. Istunud „rongil“, kõlistanud kella ja sõitnud kaugele, kaugele... Sama laadi mänge korraldati ka mudasel tiigil. Poisid ehitasid lauatükkidest praami ja sellega sõideti kas või Ameerikasse.

Suurt huvi tundis Vilde juba lapsena inimeste vastu.

Mõisas käis inimesi palju: mõisateenijad, teomehed ja päevilised, Peipsi kiisamüüjad venelased, Avinurme mehed puunõudega, Mustvee ja Räpina kausikaupmehed, kauba-juudid ja harjakad, kõiksugu käsitöölised, vene müüritöölised jne. See olnud talle teater, nagu kirjanik ise tähendab. Ta pole väsinud nende talitamist, liikumist, kõnelemist, näomuuteid, söömist ja joomist vahtimast ning nende üle emalt ikka jälle seletust pärimast.

Kord hommikul üles ärgates märganud aidamehe Eedi mõisaõues sõdureid. Nad seisnud „alt-toa“ läheduses rivi-
tult, püssid olnud püramiidis. Esialgu vaadelnud ta sõjamehi ja nende relvi läbi akna, siis võtnud südame rindu ja läinud välja. Üks sõdur võtnud ta oma kätele ja silitanud teda. Viieaastane Eedi aga rabelnud enese lahti ja joos-
nud tuppa tagasi. Püssid ajanud temale hirmu pääle. Mõne aasta pärast saanud ta teada, et need sõdurid käi-
nud mõisateolisi peksmas. Siis läbistanud ta keha põlas-
tusvärinad.

Suure tähelepaneku ja osavõtuga jälgis Vilde lapse-
põlves juttude lugemist, nagu ta ise sellest jutustab:
„Kuulasin suure härdusega päält, kuidas ema või üks jutu-
armastaja toapoiss mõisast „Jenoveevat“, „Hirlandat“,
„Kriseldist“, „Mai Roosi“ ja „Türgi hobuse muna“ väi-
kesele kuulajateringile ette lugesid. Ka Jannsen'i „Posti-
mehe“ „Jututoa“ jutud said mulle sel kombel tuttavaks.
Koidula „Ojamöldrit“ kuulasin ka niisuguses lugemisrin-
gis.“ Sellele lisaks leelutas ema talle rahvalaule.

Ema oli see, kes Vildet kasvas ja õpetas. Isa hoidus
lastekasvatusest täiesti kõrvale. Vilde tunduski emale
südamelähedasena, sest ta märkas pojas isiklikke iseloomu-
jooni. Oma emalt päris tulevane kirjanik elurõõmsuse,
jutustamisande ja rändamiskire. Juba väikese lapsena
igatses ta Muuga mõisast metsade taha rännata. Kui ema

ja isa kuhugi sõitsid, siis tahtis poiss alati nendega kaasa minna. Ema, kes oma poega eriliselt armastas, viis teda nii mõnigi kord Rakvere laadale. Need matkad olid poisile väga huvirikkad.

Ka lugemise õpetas Vildele ema selgeks. Kirjanik mäletab, et ema toonud talle aabitsa ja pannud ta lugema. Lugemisoskuse omandanud Vilde kerge vaevaga lühikese aja jooksul. Ta olnud seitsmeaastane, kui ta hakanud iseseisvalt raamatuid lugema. Esimesena ta lugenud K. A. Hermann'i raamatukest „Suur Saksa-Prantsuse sõda 1870 ja 1871“ selle ilmumisel (1872. a.).

Emakeelset õpetust jagati Vildele ainult kodus. Aga see vähene emakeelne haridus jättis sügavad jäljed temasse. Ta astus maast madalast ühendusse eesti kirjandusega ja tema huvi kodumaise kirjandusliku loomingu vastu üha suurenes. Eesti raamatute lugemisel õppis ta ka õigekirja selgeks. Eesti keele grammatikat pole ta üldse õppinud.

Kooliaastad.

Esimest kooliõpetust sai Vilde Muuga mõisas. Ta käis paar talve ühes mõne kaasealisega Muuga metsäulema Treuberg'i proua juures õppimas. Õpetust jagati siin saksa keeles.

Kui Vilde oli omandanud vajalikud algteadmised, saatsid vanemad ta Tallinna kooli. Nad panid ta kostile Eduard Bornhöhe vanemate juurde. Siitpääle algas Vilde tutvus Ed. Bornhöhega, kes oli temast kolm aastat vanem. Poisid viibisid sageli üheskoos: lugesid ühiselt raamatuid, käisid linnas jalutamas ja matkasid kaugemalegi. Suvevaheaegadel külastas Bornhöhe Vildet Muuga mõisas. Nad

korraldasid lühemaid jalarännakuid Virumaal ja Muuga mõisa mudasel tiigil demonstreerisid retke Ameerikasse.

Esiti käis Vilde Kentmann'i algkoolis. Tollal luges ta innukalt Andersen'i ja vennaste Grimm'ide muinasjutte ning jutustusi indiaanlastest. Koolipõlve Kentmanni algkoolis ja siirdumist kreiskooli kirjeldab kirjanik järgmiselt: „Hää pillirookepi mõjul tegin paari aastaga kooli mõlemad klassid läbi ja tahtsin kohalikku saksa kreiskooli sisse astuda, kukkusin aga eksamil rehkendusega läbi.“ Kentmanni algkoolil olnud halb kuulsus, et säääl hästi ei õpetata, seepärast „pinnitud“ selle kooli õpilasi — nende hulgas ka Vildet — märksa rohkem kui teiste koolide kasvandikke. Selle tagajärjel kukkunud paljud eksamil läbi. Vilde täiendas end matemaatikas pool aastat Witting'i elementaarkoolis. Seepäälle võeti ta 1878. a. augustis kreiskooli vastu.

Kolmeteistkümnenaastasena hakkas Vilde katsetama kirjanduslikul alal. Tema esimene dialoogis kirjutatud luulepala sattus Ed. Bornhöhe kätte. Viimane naeratanud ja tähendanud tõsiselt: „Sa luuletad ju, poiss, ja nii väga halb see ei olegi.“ Järgneva katse pühendas Vilde oma vanemaile. See oli värsivormis kirjutatud ja kujutas tema rõõmusõitu semestri lõpul vanemate juurde Muuka.

Kirjaniku õde mäletab, kuidas kord talvel läinud Ed. Bornhöhe Inju vallamajja endale isikutunnistust tooma, mida ta vajanud võõrsile rännakuks. Sellele pikale jalamatkale kutsunud ta Vilde kaasa. Teel oli hakanud kangesti tuiskama. Ööpimeduses eksinud Bornhöhe ja Vilde teelt kõrvale ja kukkunud Rakvere läheduses Piira jõkke. Selle tagajärjel olnud Vilde paar nädalat raskesti haige. Siit sai alguse ka reumatism, millest ta pole hiljemgi vabanenud.

Kreiskoolis nihkusid Vildel kõigepäält esile usulised ja

loodusteaduslikud probleemid. Usuküsimusi püüdis ta ühes oma kaasõpilastega mõistuse abil lahendada. „Kas usk on nõnda, et ma temast mõistusega aru saan, et ta mulle päikeselge on,“ ütles ta endale juba kreiskooli keskmises klassis, „või on ta asi, mida ma tervena kui midagi ei-iialgi-mõistetavat pean vastu võtma.“ Kuna mõistuse varal ta ei suutnud selgitada paljusid usu-lisi probleeme, suhtus ta ususse kõhklevalt.

Õppeaineist meeldis talle kõige enam kirjandusajalugu. Ta oli eriti väljapaistev kirjalikes töis. Neid oskas ta kreiskooliõpilastest kõige paremini kirjutada. Teistes õppeainetes, välja arvatud kirjandus ja keeled, oli Vilde kesk-pärane õpilane. Kõige vastikum aine oli talle matemaatika. Selle tuupimisel ei saanud ta pahameelt varjata. Matemaatika tunde mäletab kirjanik kui kõige üksluisemaid ja tüütavamaid hetki oma elus.

Kreiskoolis tutvus Vilde nii saksa kui vene kirjan-dusega. Koolis käsitleti peamiselt klassikute töid, seejuu-res väga igavalt ja kuivalt. See pahandas elavaloomulist Vildet. Iseäranis vihastas teda saksa „Nibelungide“ üle-arune kultus. Ta arvustas mahategevalt ühes klassikir-jandis saksa õpetajate poolt kõrgesti ülistatud lugulaulu „Nibelungid“. Teda hakati seepärast taga kiusama. Kuid kindlavaatelist Vildet ei heidutanud saksameelsete õpeta-jate põlastavad pilgud. Ta hakkas surnuksvaikitud eesti „Kalevipoega“ saksa õppeasutise pühadusse kaasa kandma, mistõttu tema vahekord õpetajasperega veelgi teravnes.

Sunduslikkude õppeainete kõrval luges Vilde kodus vahetpidamatult kirjandust. Tema lemmiklektüüriks oli saksa vabameelne ajakiri „Gartenlaube“, mis avaldas pääle ilukirjanduslikkude teoste saksa aadliseisuse vastaseid artikleid. Vilde oli juba koolipõlves vabameelsete vaadete tuliseim pooldaja ja mõisnikkude, meie rahva orjastajate

ägedaim vastane. Teda vaimustasid need kirjutised, mil-
ledes talupoegade õigusi kaitsti ja aadlike pahasid pal-
jastati. Vildet huvitasid tol ajal saksa noorsoo- ja rahva-
kirjanikud: Franz Hoffmann, Marlitt, Nieritz, Elisabeth
Werner ja Willbrandt. Nende teoseid leidis ajakirjanduse
veergudel, aga ka kreiskooli raamatukogus.

Kõige enam oli Vilde kreiskooliaastail haaratud teat-
rist. Ta pääses kord 14. eluaastal pooljuhuslikult priipile-
tiga Tallinna saksa teatrisse, mis asetses Laia ja Nunne
tänavana nurgal. Teatrist tuli Vilde otse nõiutult tagasi.
„Ta oli sääli imederiiki näinud, sest näitlejate ja isegi
orkestri-liikmete päade ümber virvendanud ta silmis au-
paistuse sära.“ (M. Kampmann.)

Õnneks avanes teatrihuvilisele noorurile võimalus ka
edaspidi pääseda teatrietendustele. Nimelt teenis õpipoi-
sina Gressel'i trükikojas tema endine koolivend Pikson
Kentmanni algkoolist. Vilde laenutas koolikaaslasele oma
raamatuid lugemiseks ja sai temalt vastutasuks saksa
teatri laupäevase etenduse priipileti. Igal laupäevaõhtul
oli Vilde saksa teatri galeriil, nn. „kanapööningul“, ja jäl-
gis andumusega teatrietendusi. Samuti luges ta kodus
õhinal teatripalavikus dramaatilisi teoseid, eriti Sha-
kespeare'i, Schiller'i, Lessing'i, Hebbel'i ja Kleist'i töid.

Eesti kirjanikkudest köitis Vilde tähelepanu pääle
Jannseni ja Koidula esmajoones Kreutzwald, kelle
„Kilplasi“ ja „Reinuvader rebast“ oli ta juba algkooliõpi-
lasena lugenud. Kreutzwaldi „Kalevipoeg“ kuulus tema
lemmikraamatute hulka kreiskoolis. Hiljem huvitasid teda
J. Pärn'a „Oma tuba, oma luba“ ja „Must kuub“, Ed. Born-
höhe „Röövel ja mõisnik“ ja „Tasuja“, L. Suburgi
„Liina“ jt.

Kreiskooli ei saanud Vilde lõpetada, sest ta pidi koo-
list lahkuma 1882. a. juunis, pool aastat enne lõppeksa-

meid. Vilde kavatsenud ühes kaasõpilastega meremeheks hakata. Nad käinud sadamas end laevale pakkumas. Üks laevakapten olnud valmis neid laevale võtma, kui vanemad seda lubavad. Kuid ühe kaaslase väljalobisemise tõttu saanud sellest teada kreiskooli direktor. Vildele tehtud ettepanek koolist lahkuda, sest ta rikkuvat teised õpilased ära. Vilde ei pidanudki kreiskooli lõppdiplomit tähtsaks ja lahkus koolist.

Kirjandusliku tegevuse algus.

Eduard Vilde, kes oli sunnitud koolist eemale jääma, ei kahetsenud seda sugugi. Pigemini oli ta õnnelik, et võis lahkuda saksameelsest ja -keelsest kreiskoolist, sest ta oli tollal enam huvitatud matkadest ja seiklustest kui õpinguist. Talle ei tulnud mõttesegi õppimist jätkata, vaid ta otsustas seiklema hakata.

Varsti pärast koolist kõrvalejäämist sõitis Vilde Peterburisse. Ta oli korteris oma sõprade pool. Kuna vanemailt saadud raha peagi otsa lõppes, hakkas Vilde endale teenistuskohta otsima. Kahjuks ei leidunud kohast vaba ametikohta ja ta oli sunnitud kodumaale tagasi pöörduma.

Kirjaniku vanemad olid 80-ndate aastate alul lahkunud Muuga mõisast. Umbes aasta peatusid nad Tallinnas, kus Vilde isa käis raudteevabrikus tööl. Siis kutsuti Vilded Keila alevi lähedasse Karjakülla mõisa ametisse. Kirjaniku isa sai valitsejaks ja tema ema hooleks jäeti mõisa pereemanda kohustused.

Tagasi tulnud Peterburist, asus Vilde oma vanemate juurde Keila Karjakülla elama. Karjaküla mõis, kus Vilde veetis paar aastat, evib suurt tähtsust tema kirjanduslikus loomingus. Siin kirjutas Vilde oma esimesed kirjandus-

likud katsed. Pääle selle kasutas ta Karjakülas omandatud muljeid hiljem romaani „Mäeküla piimamees“ ainestikuna.

Nagu Mäeküla mõis romaani järgi nii asetseb ka Karjaküla mõis mäeseljandikul, mis on poolsaarekujuliselt ümbritsetud kolmest küljest sooheinamaadega. Mõisaelamust ida pool lookleb soomadalikus Keila jõgi ja lõuna poolt paistab üle võsastiku Keila kiriku torn.

Valitseja perekond elas ühes vanapoisist mõisnikuga mõisahäärberis. Kuna säääl ruumi oli küllaldaselt, anti noorele Vildele omaette tuba, kus ta võis segamatult lugeda ja kirjutada.

Isa sooviks oli, et poiss õpiks kas mõisavalitsejaks või äriselliks. Kuigi need tööalad Vildele sugugi ei meeldinud, käis ta isegi endale õpikohta otsimas. Kirjanikule on meeide jäänud, kuidas ta Kloostri mõisas käis end õpipoisiks kauplemas. Et tema isa oli mõisavalitseja, seepärast oldi valmis teda teenistusse võtma. Õnneks oli paar päeva enne seda keegi teine noormees õpipoisiks palgatud. Nii pääses Vilde mõisavalitseja kutses. Isa, märgates, et poja ainsaks unistuseks on pühenduda kirjandusele, ei teinud selleks enam takistusi.

Karjakülas luges Vilde väga palju kirjandust. Tema isa, kes oli huvitatud poliitilistest küsimustest, oli tellinud endale „Virulase“ ja „Oleviku“. Need ajalehed köitsid ka Vilde tähelepanu. Ajalehist õppis ta eesti õigekirjutuse selgeks. Ühel päeval ta märganud, et ta oskab kaunis hästi eesti keeles kirjutada. Ajakirjanduse kõrval luges Vilde eesti kirjandusteoseid, ehkki neist suurem osa oli juba varem läbi loetud. Näljase isuga neelas Vilde, nagu ta ise kirjutab, Marlitt'i romaane, Heine' laule ja Shakespeare'i draamasid.

Loetud raamatud õhutavad noort Vildet, kelle pää oli täis romantilist süngust ja paatost, kirjutama pikemat

proosatööd. Oma 17. eluaastal (1882. a.) koostab ta palavikulise tunde puhanguga kriminaal-sisulise jutukese „Kurjal teel“. Algaja kirjaniku pakitseva erutusega saadab Vilde vastvalminud esikteose kirjastaja Brandt'ile trükis avaldamiseks, lootes honorariks saada lubatud 10 või 15 rubla. Kuid jutustus ei ilmu. Autor pöördub järelepärimisega Brandti poole. Viimane seletab, et käsikiri olevat tulikahjus hävinud. Kuid 15 aastat hiljem (1898) ilmub Vilde „Kurjal teel“ Tartus Schnakenburg'i kirjastusel, kellele Brandt ta arvatavasti edasi oli andnud.

Juba järgneval aastal (1883) kirjutas Vilde oma rahvusromantilise novelli „Musta mantliga mees“. Ka see teos ilmus 3-aastase hilistumisega trükist. Arvustus tervitas „Musta mantliga meest“ sõbralikult ja tunnustavalt.

Tuleb kahetseda, et Vilde esikteosed ei pääsenud kohe trükki. Ometi ei jäänud need tooted käsikirjadena tundmatuks. Kirjastaja Brandt näitas tema novelli „Kurjal teel“ käsikirja „Virulase“ toimetajale Jaak Järv'ele. Käsikiri osutas, et Vilde oskab oma mõtteid ilmekalt väljendada. Säärast sulemeest vajas endale Järv. Ta tegi Vildele ettepaneku — astuda „Virulase“ toimetusse. Vilde võttis vaimustusega selle ettepaneku vastu.

„Virulase“ ja „Postimehe“ toimetuses.

1883. a. sügisel asus Vilde Tallinna „Virulase“ toimetusse. Tema ülesandeks oli: kirjutada sõnumeid ja teatriarvustusi, tõlkida välismaisi uudiseid ja jutte, välja saata lehte jne. Kui ta vähegi mahti sai, siis kirjutas ta ka algupäraseid jutustisi, mis ilmusid lehe joone all. Neist olgu nimetatud: „Isand Ilvese kosjakäik“, „Teravad noo-

led“ ja „Ärapõletatud peigmehed“ (1885); „Lina-Mai“ ja „Jobu“ (1886). Mainitud juttudes esineb Vilde naljakirjanikuna. Ta jutustab rahvale naermiseks lõbusaid ja kentsakaid juhtumeid ning halenaljakaid lugusid. Veidra-tele tüüpidele jagab ta teravat pilget. Need noorpõlve naljandid tõid Vildele ülemaalse rahvakirjaniku kuulsuse. Tema naljajutud olid tolle aja loetavamad lugemispalad. Nagu kirjanik ise tähendab: „Küll virgutab noormehe (Vilde) loomislusti nähtus, et teda tähele pandi ja tema järele isu tunti.“

Vilde tööpäev oli pikk. Tuli töötada varahommikust hilisõhtuni, mõnikord pidi öödki lisaks võtma. Ajalehe toimetusruumid täitsid ka elukorterit ülesandeid. Siin pidi viibima vahetpidamatult. Säärane eluviis ei meeldinud vaheldust ihkavale Vildele. Ta põgenes sageli toimetusruumest, käis jalutamas ja meelt lahutamas. Seda ei näinud häämeelega Järv, kes nõudis, et toimetusliikmed alati oleksid töö juures. „Virulase“ niiskeis ruumes arenes märgatavalt Vilde jooksvahaigus.

Lühikest aega töötas Vilde „Virulase“ toimetuses koos Juhan Liiv'aga. Nad olid teineteisele täiesti vastandid: Vilde oli kehaliselt terve, elurõõmus ja optimistlik, Liiv oli seevastu raskemeelne ja haiglane. Nende iseloomud olid niivõrd erinevad, et neil raske oli teineteist mõista ja hästi läbi saada.

Kaks viimast aastat elas Vilde erakorteris. Ta sai siis 40 rubla kuus. Tol ajal ta kirjutaski suurema osa oma naljandeist, mis ilmusid „Virulase“ veergudel. Kuna tema jutud said suure menu osaliseks, lahkus ta 1886. a. „Virulase“ toimetusest ja siirdus jälle Karjakülla, et vaba kirjanikuna õnne katsuda.

Siin oli tema suurimaks mureks — kirjutada algupäraseid töid. Teoste loomisel püüdis Vilde üksinda olla: ta

kas kirjutas oma toas või jalutas mõisa ümbruses, et üksinda mõtelda ja kujutella järgnevaid sündmusi. Rohtunud sarapikus tekkisid Vilde sagedate jalutuskäikude tagajärjel kitsad kõnniteed. Nõnda valmis tema noorpõlve õnnestunud romaan „K a k s s õ r m e“, mis avaldati 1887. a. alul „Postimehes“. Teos leidis lugejaskonnas laialdast tähelepanu.

Teoste loomisvaheaegadel koostas Vilde artikleid ja sõnumeid „Virulasele“ ja „Postimehele“. Honorarina maksti talle 1 kuni 1½ kop. reast. Karjakülas veedetud kuudel luges Vilde kirjandust. Ta muretses endale vene kirjanikkude nagu Gogol'i, Dostojevski', Puškin'i ja Turgenjev'i tööd. Oma suurt lugemiskirge kustutas ta vahetevahel kergesisulise ajaviitekirjandusega.

Ootamatult tärkas Vildel hulljulge kavatsus — hakata iseseisvalt lehte toimetama ja välja andma. Ta laenas isa vastutusel summa raha ja ostis Hermanni nädalalehe „Postimehe“ ära. Hermann jäi küll nimeliselt vastutavaks toimetajaks, aga tegelik toimetustöö lasus Vilde ja tema kaaslaste õlgadel. Vahel oli veerand lehte ja rohkemgi ainult Vilde kirjutatud. Ta avaldas siin oma pikema jutustise „Kuhu päike ei paista“ (1887) ning lõbusasisulised vested „Ühe päevavarga kepijoonistused“ (1887), „Kuidas Tartus võib surma saada“ (1888) jm. Vilde juhtimisel tegi „Postimees“ märgatavaid edusamme nii sisuliselt kui majanduslikult. Lugejate arv kasvas tunduvalt suuremaks.

Kuid trükivalitsus ei kinnitanud Vildet lehe väljaandjaks ja vastutavaks toimetajaks. Selle tagajärjel tühistus ostukaup ja „Postimees“ läks Hermanni kätte tagasi.

Kuidas Vilde noil aastail kirjanikuna töötas ja teoseid koostas, selle kohta kirjutab H. Prants järgnevat:

„Kui palju Vilde varemini juba oma toodete kohta mõtteid kogunud ja ennast valmistanud, jäi mulle muidugi teadmatuks. Aga kui ta kirjutuslauda asus, paberi ette ja sule pihku võttis, siis läks

kirjutamine otse lennates. Mõnigi kord seisis trükipoiss tooli taga käsikirja valmimist oodates. Kui siis paar lehekülge valmis, ulatas kirjanik nad — alles tindist märjad — ootajale. See pühkis jalamaid minema, tuli aga varsti tagasi ja sai uue saagi, sest vaheajal oli Wilde usin sulg paberil aina libisenud ning seda kirjaga täitnud. Nii oli lühikese ajaga päevane jutujagu käes, sest valmis käsikirja Vildel ees ei olnud, vaid ta kirjutas ikka otse värskelt, nagu püstijalu olles. Ja sai sellega valmis.

Vahel sekka juhtus küll ka, et kirjanik kirjutama asudes mõteldes peatus ja omaette lausus: „Noh, kuidas ma siis oma jutuet edasi lasen käia — keda ma hakkan tapma, keda paari panema!“ — või muud sarnast. Aga kui siis kirjutama pistis, siis käsikirja hunnik aina kasvas.“

Töötamisviisilt kuulub Wilde nende kirjanikkude hulka, kes loovad kiiresti nagu „käisest puistates“. Lühikese aja jooksul on sündinud suurem osa tema toodangust. Juba noorpõlves osutas Wilde, et ta polnud igapäevane kirjanik, vaid midagi haruldast.

Kuna Wilde soov — saada iseseisvaks lehe-toimetajaks, ei teostunud, sest valitsuvõimud ei andnud selleks luba, loobus Wilde 1888. a. suvel „Postimehe“ toimetustööst ja püüdis maal oma kirjanduslikku tegevust jätkata.

Suvitades Tartu lähedal Luunjas kirjutas Wilde saksa keeles novelli „Der rote Mul'k“ („Punane mulk“). Teos leidis poolehoidu saksa ringkonnis. Tallinnas ilmuva saksa-keelse ajalehe „Revalsche Zeitung“ toimetaja avaldas selle novelli trükis, makstes autorile 30 rubla honorari. Päälegi sai Wilde endale maksulise kaastöölise koha „Revalsche Zeitung'i“ juures. Tema sõber Vahtrik tõlkis „Punase mulgi“ eesti keelde. Novell ilmus emakeelsena „Postimehes“.

Riias ja Berliinis.

Saksakeelse „Punase mulgi“ üllatav edu tiivustas Vildet oma varasemaid novelle tõlkima. Ta tõlkis humoristliku jutustise „Rõugearmid“ saksa keelde ja saatis selle Riia lehe „Zeitung für Stadt und Land“ toimetusele.

Vahepeäl tärkas teatrihuvilisel Vildel mõte — hakata näitlejaks. Kuna ta oskas hästi saksa keelt, võeti ta Tallinna saksa teatrisse palgata õpilaseks. Aga mõne nädala pärast lahkus ta pettunult teatrist, sest tal polnud näitlemiseks annet. Ta ei tulnud toime koguni väikeste kõrvalosadega.

Sügavasti pettunud näitlejakarjäärast, lahkus Vilde kodumaalt ja läks võõrsilt teenistust ning ülalpidamist otsima. Tema teekond suundus esialgu Riiga.

Siia saabus ta laevaga, taskus ainult 3 rubla. Tema ainsaks lootuseks oli novell „Rõugearmid“. Esimesel päeval ei julgenud ta toimetusse minna. Järgneval päeval läks ta sinna väriseva südamega. Silmade ees seisid kaks võimalust: ühel pool töö läbikukkumine ja nälg, teisel novelli vastuvõtmine ja raha. Toimetaja võttis ta sõbralikult vastu ja teatas: „Töö loetud ja vastu võetud. Honorar makstakse pääle ilmumist.“ — „Aga — aga — ma olen paraku võõras linnas“, kogeles Vilde poolhirmul vahele. „Soo, see on teine asi; siis maksan ette“, ütles toimetaja ja kirjutas kassatähe 25 rubla pääle.

Vastu võtnud honorari, üüris Vilde endale Riias odava korteri. Kui saadud raha hakkas lõppema, läks Vilde toimetusse ja palus mingit kindlamat teenistusk kohta. Teda võetigi lehe toimetusse ja talitusse ametisse. Ta kirjutas lehele sõnumeid ja ülevaateid eesti ajakirjandusest, luges korrektuuri ja võttis kuulutusi vastu.

Riias tegi Vilde ettevalmistusi sõiduks Saksamaale. Ta täiendas end saksa keeles ja kogus vajalikku reisuraha.

Riiast sõitis Vilde 1890. a. Berliini, taskus 40 rubla matkaraha. Tal polnud mingisuguseid väljavaateid teenistuskoha saamiseks. Ta tahtis ainult maitsta suurlinna tormitsevat elu.

Berliinis tuli tal elada palju raskemais tingimuses kui

kodumaal. Kitsikus oli tema alatine külaline. Tööd oli Vil-
del küllalt teha, aga selle eest maksti tasu naeruväärsest
vähe. Tema päätooiks oli naljajuttude kirjutamine. Vilde
kirjutas igal nädalal mitu följetoni, naljandit, mis ilmusid
päämiselt saksa ajalehtedes ja ajakirjades. Ka tõlkis ta
oma mõned varasemad humoristlikud jutustised saksa
keelde ja avaldas nad saksa ajalehtede veergudel. Samal
ajal tegi Vilde kaastööd Hermannini „Postimehele“. Ta saa-
tis sõnumeid ja naljajutukesti, nagu „Berliini kirjad“,
„Õmblusmamsli jõulumehed“, „Naine pudelis“, „Suguvend
Johannes“, „Kännud ja käbid“ ja palju teisi. Osa jutte an-
dis ta välja eriraamatuina.

Vilde kirjutab jutukesti otse lõhkinaermiseks, nagu
tähendab prof. Suits. Juba tema teoste päälkirjad olid
vestelist laadi, näit.: „Naer on terviseks“, „Kuul pähe“,
„Röövitud tiivad“ jm. Ja see nali meeldis lugejaskonnale.
Tema jutte loeti ja naerdi. „Raamat käis käest kätte, pe-
rest peresse, kuni ta ära kulus“, sõnab A. H. Tammsaare.

Kõikjal hinnati Vilde nalja. Keegi arvustaja meenutab
Vilde naljaaega järgmiselt: „Oi, kuidas vanasti — vana
Vilde ajal — naerda sai: missuguse hoo, missuguse tule,
missuguse valuskõditava piinava lustiga, missuguse otse-
kohese sunduseta, häämeelega naerda sai! . . . Vilde nali —
see oli külakost, millest paremat ei suudetud ette kujutada,
oli meeelahutus, mida mälestades veel mitu aega tõsised
mehed muigasid ja naised tundsid silmi naerul niiskeks
minevat.“

Kuigi Vilde tööd sisaldasid süütut nalja, ei tahtnud
tsensor 1891. a. pääle Vilde jutukesti enam lasta avaldada.
„Tõsiasi oli see“, jutustab H. Prants, „et Vilde töid hakati
mitte kärpima, vaid täitsa maha tõmbama. Oli ta kirju-
tise sisu ja laad kui tagasihoidlik tahes, ikka käis punase
joone alla. Nähtavasti tegi tsensori pahaseks juba jutus-

tise alul seisev Vilde nimi.“ Õnneks ei kestnud tsensori vimm Vilde vastu kaua. Hiljem hakkas tsensor tema töid sallima ja neid läbi laskma ilma kärpimisteta.

Teistele jagas Vilde Berliinis olles nalja ja naeru, aga ise ta maitstes elukibedust ja -karmust. Vaatamata kitsastele oludele naitus ta berliinlasega, kes oli kirjaniku hingele ja vaimsetele püüetele täiesti võõras, kes valmistas talle hingepiinu seitse aastat. Alles pärast abielulahutust saavutas ta hingelise tasakaalu.

Berliinis veedetud aastad on pöördelise tähtsusega Vilde kirjanduslikus loomingus. Siin poliitilise ja kirjandusliku elu keskuses võttis ta mitmesuguseid äratusi vastu. Ta käis parteide koosolekuil, külastas riigipäeva istungeid, luges Venemaal keelatud raamatuid ja ajalehti, käis kunstikogusid vaatlemas ja kuulas teaduslikke kõnesid. Iseäranis lähedas kokkupuutes oli Vilde Lääne-Euroopa moodse kirjandusega. Berliini eeskujulikes teatris tutvus ta sakslaste Hauptmann'i ja Sudermann'i ning norralaste Ibsen'i ja Björnson'i realistlikkude näidenditega. Romaanikirjanikest köitsid tema tähelepanu prantsuse kirjanikud, eriti Zola, Flaubert ja Balzac. Nende kirjanikkude eeskujul otsustas Vilde hakata kirjutama romaane meie rahva eiustolust. Sellega ta kavatses valgustada kodumaa ühiskondlikke olusid ja näidata võimalusi, kuidas võiks sotsiaalseist pahedest vabaneda. Berliinis kujunes ka Vilde poliitiline meelsus. Temast sai vasempoolse vaatega parteita poliitikamees, kelle ideaaliks ja suurimaks sooviks oli töötada raskeis oludes vaevleva eesti rahva kasuks. Tema südame lähedal seisis eeskätt vaesem kiht, selle rusutud ja haletsusväärne majanduslik ja ühiskondlik seisund.

Jälle „Postimehe“ juures.

1892. a. lahkus Vilde Berliinist ja sõitis kodumaale. Ta peatus kõigepäält oma vanemate kodus Keila Karjakülas. Lühikese puhkuse järele siirdus Vilde teiskordselt Tartu „Postimehe“ toimetusse, kus ta sai toimetusliikme koha 1893. a. Talle maksti 40 rubla kuus. Pääle otsese toimetustöö pidi ta kirjutama neli pikemat algupärast jutustist aja-lehe jaoks.

Siin valmisid Vilde esimesed suuremad romaanid, kus ta tõetruult valgustas ühiskondlikke olusid ja tegelaste hingeelu. Tähtsama teosena ilmus Vilde sulest 1896. a. romaan „K ü l m a l e m a a l e“ — esiti „Postimehe“ joone all, hiljem iseseisva raamatuna.

Romaanis „Külmale maale“ kujutatakse saunikute elu. Päätähelepanu on koondatud päätegelasele Väljaotsa Jaanile, kelle saatusele elab kirjanik südamesoojalt kaasa. Ta näitab tema järkjärgulist hukkumist.

„Külmale maale“ on eesti esimene realistlik romaan, milles käsitletakse vaeste popside viletsat elu. Siin ägavad vaesed ja kooris kordavad nad: leib, leib, leib! . . . Kirjanik viitab kaudselt sellele, et säärane olukord ei tohi edasi kesta, vaid peab kaduma. Nagu pikne hävitab suured hooned, nii variseb ükskord ülekohtune ühiskondlik kord. Ja inimeste südameid täidab siis magus, õnnestav tuleviku lootus.

Nimetatud romaaniga võitis Vilde ülemaalse poolehoiu lugejaskonnas. Ta kerkis eesti tunnustatuima kirjaniku aukohale. Teda ülistasid talupojad ja haritlased, noored ja vanad. Eduard Vilde nimi leegitses eestlaste hinges.

Teatakse kõnelda, et kuskil Tartumaa metsataguses külas olnud kord popsipoja ristsed. Ristija kooliõpetaja pärinud ristitava nime, ja isa ütelnud tõsise näoga:

„Pange kaks nime: Eduard ja Vilde!“

Kooliõpetaja silmad liuelnud kohmetult üle pühalik-kude palete.

„Aga see . . . see ei kõlba ju!“

„Miks ei kõlba?“ imestanud isa. „Niisugune nimi on. Niisugune nimi on raamatuski!“

Kaua aega seletanud kooliõpetaja, et ainult esimest nime võib ristinimeks panna, teist aga mitte. Visalt tõrknud isa vastu: ei olnud ju kerge omast — võib-olla — kõige algupärasemast mõttest lahkuda. Tusaselt lasknud ta lapse viimaks ainult „Eduardiks“ ristida. —

1896. a. müüs Hermann „Postimehe“ Jaan Tõnisson'ile. Kuna Vilde ei jaganud uue toimetaja poliitilisi vaateid, lahkus ta „Postimehe“ juurest. Ta siirdus Moskvasse, kus elas mõned kuud vabakirjanikuna. Säält sõitis Vilde 1897. a. kodumaale, Narva. Ta sai palgalise koha „Virmalise“ toimetuses. Olles huvitatud tööliste elust, püüdis ta pääseda Kreenholmi vabrikusse, et isiklikult jälgida töötavate hulkade tegevust ja tundma õppida nende majanduslikke olusid. Esialgu ei antud selleks luba, sest kardeti, et ajakirjanik võib töölisi mässule õhutada. Lõpuks tuldi siiski tema palvele vastu. „Nõnda võisin oludele isiklikult silma vaadata nii tööruumes kui korterites“, kirjutas sel puhul Vilde. Saadud muljeid kasutas ta romaani „Raudsed käed“ loomisel. Selles töölisromaanis ongi kõige enam õnnestunud need kohad, kus Vilde oma isiklikkudele tähelepanekutele nõjatub.

1897. a. siirdus kirjanik Narvast Tallinna „Eesti Postimehe“ toimetusse. Sääl kohtas teda jälle H. Prants, kellega tal varem oli Tartus kokkupuuteid. Prantsule jäi mulje, et Vilde kui kirjanik oma olemises ühtelugu arenes ja täienes, sai küpsemaks ja mehisemaks.

„Eesti Postimehe“ ülesandel käis Vilde 1900. a. Pariisi

maailmanäitusel ja Kesk-Euroopas. Tagasisõidul ta peatus Šveitsis, Tirolis, Viinis ja Budapestis. Sellest muljeterohkest matkast avaldas ta rea reisukirjeldusi ajalehtede veergudel. „Eesti Postimehe“ toimetusse jäi Vilde 1901. aastani.

„Teataja“ toimetuses.

Käesoleva sajandi alul asutati Tallinnas K. Päts'i ettevõttel ajaleht „Teataja“, mille ümber koondusid radikaalsed poliitikategelased. Sinna kutsuti ka Vilde. Ta käis ühes Pätsiga ringreisul teistes linnades, et lehele hankida ustavaid tellimiste vastuvõtjaid ja sõnumisaatjaid.

„Teataja“ juures oli Vildel palju ülesandeid: ta kirjutas poliitika-ringvaadet, juhtkirju, vaidluskirjutisi ja arvustusi. Samal ajal — peamiselt hiljaõhtuil ja öösi — töötas ta oma ajalooliste romaanide kallal.

„Teataja“ päätoimetaja K. Päts nõutas tsensorilt loa Vildele ajalooliste sündmuste uurimiseks kubermanguarhiivis ja sellesisuliste romaanide avaldamiseks lehe joone all. Kõigepäält asus kirjanik Mahtra sõja sündmustiku juurde. Ta käis isiklikult Mahtras, kus ta vaatles säälsel maastikku, jälgis tähtsamaid mässi tegevuspaiku, päris eidekestelt ja taadikestelt teateid sõjasündmustest ja -tegelastest, tolelaegsest talurahva olukorrast jne. Romaani kirjutamist alustas ta 1902. a. alul. Teos hakkas ka kohe „Teataja“ joone all ilmuma. Vilde kirjutas igapäev umbes seitse lehekülge käsikirja, mis järgmisel hommikul viidi trükikotta. Nõnda loodi ja trükiti romaan ühel ajal nelja kuu jooksul (12. jaan. — 7. maini 1902). Peagi avaldati ta ka iseseisva raamatuna.

„Mahtra sõda“ ületas ilmumisel kõik varem väljaantud proosateosed. Selle romaani ilmumine oli suursündmuseks

eesti kirjandusloos. Teos võitis laialiste ringkondade tähelepanu juba ilmudes „Teataja“ joone all. Lugejad ei jõudnud ära oodata järgnevate osade ilmumist. Eriti haaras romaan Mahtra ja selle ümbruskonna elanikke. Sääli käis teos käest kätte, talust tallu ja külast külla. Raamatut loeti niikaua, kuni lehed kulusid ja katkesid. Seni oli Vildet tuntud nalja- ja ajaviitekirjanikuna, nüüd omandas ta ülemaalse romaania kirjaniku kuulsuse.

Suure menu osaliseks sai ka Vilde teine ajalooline romaan „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“, mis ilmus samuti „Teataja“ joone all (1903).

Pärast „Mahtra sõja“ kirjutamist 1902. a. kevadel tabas Vildet jooksvahaigus, mille küüsi ta sattus noorpõlves külmetamise tagajärjel. Kirjanik tundis lõikavat valu seljas, külgedes ja teises jalas. Talle võimaldati viienädalane puhkus Kuressaare „mudavannis“. Vilde oli selle üle üliõnnelik. Ta kirjutab: „Võisin sellest nõiakatlast, mida ajalehe toimetuseks nimetatakse, välja hüpata ja oma ametivennad sinna siputama jätta.“ Tervis paranes jõudsasti ja jooksvahaigus ei andnud enam tunda.

1903. a. pääses Vilde „Teataja“ toetusel välismaareisule. Ta tegi pikema matka läbi Lõuna-Euroopa, peatudes paljudes vaatamisväärsetes kohtades ja suurlinnades, nagu Berliin, Praha, Viin, Budapest, Belgrad, Sofia, Konstantinoopol, Napoli, Rooma jt. Huvitav oli lõunamaine, eksootiline värvirikkus, ent iseäranis vaimustas kirjanikku Itaalia loodusilu.

Oma lahkumisest „Teataja“ toimetusest jutustab Vilde järgnevalt:

„Elasime 1904. aastal, venelane sõdis Jaapaniga ja sai esimesest nädalast haledasti lüüa. Üldiselt oli teada, kui kergemeelselt Vene valitsus selle sõja lahti puhkinud. Pahameel tsaaririigis kasvas iga lahinguga. Otsene vaenumeel valitsuse vastu tikkus kõikjal esile, kuuldus juba avalikult hukkamõistvaid sõnu.

Nunne uulitsas „Kuldkotka“ hotelli restoranis istus ühel suvi-

sel hilisõhtul laudkond nooremaid ametnikke kubermanguvalitsusest, kõik umbkeelsed venelased. Toompea härrade tuju tõusis iga konjakipudeliga. Lõpuks hakati demonstriivselt elada laskma õigeklikku Venemaad. Sellele reageerisin mina teisest lauast viimaks hüüdega: „Elagu Jaapan!“

Härrad jäid istuma, pistsid ninad aru pidades kokku ja siis lahkus üks neist lokaalist, et varsti tagasi ilmuda politseinikuga. Kõik koos siirdusime sandarmkonna-ülema juurde — nemad kaebajatena, mina kaebealusena. Mõtlen endamisi, et kae, nüüd saad sinagi tutvuda mõne isakese tsaari soolaputkaga! ... Aga ei. Kuu-latakse üle ja kästakse koju minna — neid ja mind. Mis mind pogrist päästis, — ei tea.

„Teataja“ väljaandja ja päätoimetaja aga kartis poliitilisest seiklusest lehele suurt paha ja laskis minu lahti. Mulle sellest kahju ei järgnenud. Sedamaid kutsus Tartu radikaalne leht „Uudised“ mind oma toimetus-staapi.“

„Uudiste“ toimetusliikmena.

See oli 1904. a. juulikuus, kui Vilde Tartu radikaalse ajalehe „Uudiste“ juurde asus. Kirjanik oli siis oma paremais meheaastais. Ta omas suurt tahtejõudu ja mõttetervust. Hinges hellitas ta vabadustungi ja võitluspüüdu. Vilde oli valmis kõige radikaalsemat võitlust pidama igasuguse ühiskondliku vägivalla ja surve vastu. Ta ei lasknud end heidutada vene tagurlikkude valitsusvõimude ähvardustest ja hoiatustest.

Tartu kui väikne ülikoolilinn ei vastanud Vilde temperamendikale loomule. „Esimestel päevadel leidis Vilde sellest rahust kosutust, teatavat lõbu,“ kirjutab A. Roose, „kuid siis valdas teda tüdimus ning haigutav igavus. Vilde istus oma korteri aknal Tähtvere tänavas ja mõtles, kuidas saaks tuua ellu vaheldust. Ta vaade ulatus Emajõe, puusillale ja mujale, kuid kõikjal lasus surnuaia-rahu. Ta tundis igatsust kivisöe-lademete, puuvilla-virnade ja raske kaubaga koormatud suurte vankrite järele. Teda oli elustanud ja soojendanud suurlinnades ikka vaatlus, kuidas

liikused vabrikute värvatest välja tööliste hulgad, higised ja mustad. Kuid midagi sellesarnast polnud Tartus!

Võrdlemisi liikuvamat ilmet omas linn õhtu eel, millal ilmusid poisid ajalehtede-hüüuga, linlased tulid jalutama, ja veidi suuremaks paisus elu sügisel, kui saabusid linna üliõpilased — Tartu põline uhkus ja au!“

Vilde ülesandeks oli toimetada „Uudiste“ lisalehte — vesteosa. Aga ta avaldas artikleid ja sõnumeid ka ajalehes endas. Kõigepäält ilmus „Uudistes“ tema noorsoojutt „Minu esimesed triibulised“ (1904), milles ta elustas kirjanduslikus vormis oma lapsepõlve mälestusi. Sellele järgnes veste Tartu elust päälkirjaga „Rahulinnast“. Siis ilmus veel rida teisi naljasisulisi följetone lugejate naerunärvide ködistamiseks.

1904. a. hakkas Vilde eeltöid tegema oma viimase ajaloolise romaani „Prohvet Maltsvet“ koostamiseks. Tema algatusel ilmus „Uudistes“ palve, et saadetaks Juhan Maltsvet-Leinberg'i isikut puutuvaid teateid. Vilde hakkas materjali sülega saama. Rohked ainetiku saadetised sundisid romaani loomist kiirendama. Et värskeid muljeid ja isiklike tähelepanekuid omandada, korraldas Vilde a. 1904 uurimisretke prohvet Maltsveti kodukohta Järva- maale ja väljarändajate „õnnemaale“ Krimmi ning Kaukaasiasse, saades selleks rahalise toetuse „Uudiste“ toimetuselt. Selle matka kohta avaldas ta pikema reisukirjelduse „Uudiste“ vesteosas päälkirjaga „Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks“. 1905. a. hakkas romaan „Prohvet Maltsvet“ „Uudiste“ veergudel ilmuma.

Vilde pidi ajakirjanikuna väga palju kirjutama. Päeval oli ta harilikult seotud otsese toimetustööga ja alles hilis-õhtul, kui ta oli puruväsinud, sai ta mahti asuda jutustiste ja romaanide loomisele.

„Mõeldagu, mäherdustel tingimustel ma olen pidanud töötama“, kirjutab Vilde oma raskeist töötamistingimustest. „Suurem osa minu romaane ja novelle on öösiti kirjutatud, ja päälegi nõnda, et täna öösi kirjutatud järk homme ilmuva lehe joonealust pidi täitma; hommiku kell $\frac{3}{4}$ 7 seisis poiss trükikojast minu ukse taga, et jutu päevajärge vastu võtta ja ladumisele viia. Kõik oli ainult mustalt kirjutatud, olulisemate paranduste ettevõtmine lehe korrektuuris oli, nagu kerge mõista, võimatu. Leheladu jälle läks, sest et kiri kinni ei võinud seista, kohe raamatu tarvis masina alla. Nõnda on minu „Külmale maale“, minu „Mahtsa sõda“, minu „Anija mehed“, lõbu- ja joogikohtadest otse tuju ja elevust öise töö tarvis tooma, ilmusid, päevavalgust näinud...

Osa „Anija mehi“ kirjutasin küll, kui jõud viimaks raugema löi, kodus päevatöö asemel, kuid ikka järg lähema päeva jaoks — olgu tuju ja tervist või mitte.

Öösiti pidin ma, lehtede juures olles, juttusid kirjutama, sest et ma päevast toimetustööst nii väsinud ja tüdinunud olin, et ma pärast lõunat ja õhtul sullepää ja paberi vastu otse jätkust tundsin. Selles meeles läksin, kui paar tundi olin maganud, vahel lõbu- ja joogikohtadest otse tuju ja elevust öise töö tarvis tooma, et see mitte liiga tuim ja tahe ei saaks.“

„Uudiste“ toimetuses tutvus Vilde Linda J ü r m a n n' i g a, kes oli talle abiks lehe vesteosa toimetamisel. Linda Jürmann tõlkis „Uudiste“ jaoks Erckmann-Chatrrian'i romaani „Prantsuse talupoja ajalugu“, kirjutas teaduslikke artikleid ja mõne algupärase jutu. Temaga Vilde abiellus. Teine abielu vastandina esimesele pakkus täielikku õnne ja rahuldust kirjanikule. „Ma ei tunne“, sõnab Vilde avameelselt, „ülepää inimest, kes kui minu ümbruses või ligikonnas elav isik oma iseloomu tõttu iseäralist ja kestvat mõju minusse oleks avaldanud, kes mulle midagi omast käest sisse või külge oleks istutanud — välja arvatud sel määral ja mõttel minu praegune naine, et meie teineteist väga ligidalt mõistame ja seega sõ b r a d võime olla. Tema on terve minu eluaja kohta mu ainus sõber sõna tõsisel mõistes.“ Ka kirjaniku vanematele meeldis väga uus minia. Erilise armastusega kiindus temasse Vilde ema.

Pääle 1905. a. sündmusi kuulusid kõik „Uudiste“ toimetustuliikmed poliitilise politsei poolt tagaotsitavate hulka. Nad olid sunnitud endid varjama.

Kirjaniku vanemate viimsed eluaastad.

Pärast „Uudiste“ seismajäämist sõitis Vilde koos Linda Jürmanniga ja Peeter Speegiga kui tagaotsitavad poliitilised tegelased Tartust Peterburisse.

Vilde vanemad olid 1894. a. lahkunud Keila Karjaküllast ja siirdunud Viti mõisa. Säälnud nad 4—5 aastat. Siis loobunud nad täiesti mõisateenistusest ja asunud Tallinna elama. Vilde isa saanud kuhugi kauba-aita ametisse.

Kui Vilde teatas, et ta koos abikaasaga peab kodumaalt lahkuma, olid vanemad ütlematult kurvad. Nad ei osanud aru saada, kuidas nende poeg, kes mingit süüd polnud teinud ja kes rahva kasuks töötas, ei võinud isamaal elada. Pääle armastatud poja ja minia ärasõitu kaotasid nad elumõtte ja elusisu. Neil oli üliraske oma vanaduspäevi veeta.

Ootamata rõõmu valmistas neile minia Linda Jürmann, kes sõitis aasta pärast (1906) neid Tallinna vaatama üürikeseks ajaks ja tõi kingitusi kaasa. Vilde abikaasa levitas salaja Tallinnas pilkelehte „Kaak“. Kui ta ära oli läinud, vaatles Vilde ema vahetpidamatult neid asju, mis minia oli toonud, ja näitas neid teistelegi. Ta hoidis neid kinke kui kalliskive, sest nad kõnelesid südamlikest mälestusist kaotatud pojast ja miniast. Vilde ise saatis võõrsilt vanemaile oma teoseid lugeda. Ema lõi käsi kokku ja hüüdis imestunult: „Kui ilusasti ta oskab kirjutada, kust ta kõik selle võtab!“ Ja kahetsusega pidi ta jälle sellele mõtlema, et poeg nii kaugel. Talle tuli meelde, kuidas Eduard noorpõlves tema poole pöördus küsimustega, kui ta midagi naiste tööst ja toimetust kirjutas. Siis võis ema oma tähelepanekute laekast pakkuda ainestikku Vildele teoste koostamiseks.

Kirjaniku vana isa mõtles alati oma pojale. Ta ei rääkinud küll sellest teistele, aga sageli oli ta kurbtõsiseis mõt-

teis. Kord ütelnud ta tütrele, kelle juures ta oli korteris: „Kuule, Eduard tuli väravast sisse! Tal oli pikk must palitu seljas.“ Mindud vaatama, aga kedagi pole olnud. Vanakese kujutlused pojast olid niivõrd elavad, et talle näis, nagu oleks poeg koju saabunud.

Kurbus murdis Vilde vanemate elutarmu. Nad vananesid silmanähtavalt. Mure poja ja minia pärast puistas hõbedat nende juukseisse. Vilde, kes südamest armastas oma ema ja isa, püüdis neid lohutada ja nende murerikast elu kergendada. Ta kirjutas neile sageli ja saatis oma piskust teenistusest raha.

Oma viimased elupäevad veetis Vilde isa vaimupimeduses. Ta oli pääajast halvatud, tema mõtted läksid segi. Ta suri 1908. a., ilma et oleks näha saanud oma poega, kelle järele tundis suurt igatsust. „Näriv kahju poja järele ühes näriva murega tema tuleviku pärast aitas teda maha murda“, sõnab A. Roose.

Leseks jäänud ema jäi endiselt poega ja miniat koju ootama. Talle tundus mõistmatuna, miks tema ilmsüütud omaksed ei tohtinud kodumaale sõita. Ta lausunud sageli: „Nad ei ole ju midagi teinud. Miks ei lubata neid tulla?“

Ka Vilde oli õnnetu, et ta ei saa oma ema enne surma näha. Lääne-Euroopa tundus talle soodsa tegevuskohana, kuid emaarmastust ei suutnud isegi tema hoolitsev abikaasa asendada. „Lääne-Euroopa on mulle nii armsaks saanud“, kirjutas Vilde 1912. a., „et ma kodumaale, mille olud hirmu pääle ajavad, enam kunagi tagasi ei tuleks, kui mind mu emake enne surma näha ei igatseks ja mu õde mulle nii armas ei oleks. Kuid mul ei ole lootust, et tagasitulek niipea saab võimalikuks.“

Kuna Vilde ei saanud ise kodumaale sõita, palus ta kirjastajat J. Lilienbach'i, et ta viiks emale tema uusi raamatuid lugeda ja annaks talle raha tema honorari arvel. Vilde

ema, kes oli raskesti haige, oli selle üle väga rõõmus ja ta ütles: „See oli niisama hääd, kui oleksin oma poega näinud.“

Kirjaniku ema suri 75 aasta vanaduses 1913. a. Ta maeti oma mehe kõrvale Tallinna Rahumäe kalmistule.

Esimesed aastad maapaos.

Olles sunnitud 1905. a. kodumaalt lahkuma, sõitis Vilde ühes mõttekaaslastega, nagu teame, esialgu Peterburisse. Vene suurlinn pakkus eesti maapagulastele varjamisvõimalusi. Kuid siia ei saanud nad kauaks jääda. Varsti sõideti Helsingisse ja säält Turu linna. Edasi peatuti lühemat aega Stokholmis, kust peagi matkati Kopenhaageni ja Berliini kaudu vabasse Šveitsi — maapagulaste varjupaika.

Ühest kohast teise rändamisel jätkas Vilde romaani „Prohvet Maltsvet“ loomist, mis Tartus pooleli jäi. Kirjastaja Pihlakas, kes talle oli osa honorari juba kätte maksnud, nõudis temalt sel määral käsikirja, et ladumine trüki-kojas vahetpidamatult edasi kestaks. „Minul enesel jälle oli elamiseks niisama päeva päält honorari vaja“, tähendab Vilde, „muidu oleksin nälga jäänud. Nõnda pidin Pihlakale just niisama tuhatnelja käsikirja saatma, nagu enne lehtedele, ja seda romaani pikkuse pärast $\frac{3}{4}$ aastat päev päeva kõrval, ilma puhkuseeta, ilma küpsema kavatsemiseta, ilma parandamise võimaluseta! Et see romaan mul ilukirjanduslikult peaaegu luhta on läinud, seda tean ma väga hästi, kuid mul oli halva töö või näljasurma vahel valida. Raske, valurikas silmahaigus, mis 2 kuud kestis, oli mind aineliselt ja vaimselt ka veel viimse piirini ära kurnanud...“

Kui olud Soomes olid lahendamaks muutunud, usaldas

Vilde 1906. a. Soome sõita. Ta hakkas Helsingis toimetama revolutsioonilist pilkelehte „Kaak“. Kuid sama aasta sügisel anti talle märku, et Peterburist on saabunud vangistamiskäsk. Seda teada saades läks Vilde jalamaid laevale ja sõitis Kopenhaagenisse, kuhu tema abikaasa hiljem järele tuli.

Eduard Vilde ja Linda Jürmann (1906. a.).

Kopenhaagenisse jäi Vilde pikemaks ajaks peatuma, sest säälsed lähedad elutingimused meeldisid talle. Nagu jutustab A. Roose, „veetis Vilde siin oma abikaasaga terve aasta rahulikku puhke-elu, aasta otsa kestnud kohalt kohale ruttamise järele. Siit saadik saigi Vildele Kopenhaagen otsekui teiseks koduks, kuigi tema enese arvates pole olnudki tal õiget kodu. Siia tuli ta ikka uuesti tagasi, aegajalt korduvate reisude järele.“

Kuna Vilde vajab hädasti raha, hakkas ta oma seniseid töid koguväljaandena trükki toimetama. Esiti asus A. Pert Tallinnas 1907. a. „Eduard Vilde kirjatööde kogu“ väljaandma. Kahjuks loobus kirjastaja päale esimese ande ilmumist sellest ulatuslikust ettevõttest. Siis pöördus Vilde Pihlaka kirjastusäri poole. Pihlakas andis välja rea Vilde jutustisi ja romaane „Eduard Vilde kirjatööde kogu“ seerias, nende hulgas ka suurromaanid „Mahtra sõda“, „Prohvet Maltsvet“ ja „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“.

1908. a. matkas Vilde Kopenhaagenist Lõuna-Saksamaale, kus ta paar aastat peatus Stuttgardis. Ta läks sinna suurte edasiõppimise kavatsustega, nagu nähtub alljärgnevalt kirjast, milles ta kõneleb oma kirjatööde kogu loodetud honorari üldsummast. — „2400 rubla on tükk raha. Ma saaksin 50 rubla kuus kindlat sissetulekut. See tähendaks minu kohta kõik, mis ma igatsen. Ma võiksin alles sel teel sulemeheks hakata. Siia maani pole ma seda olnudki... Mis mul 25 a. sees tegemata, seda tahaksin nüüd teha: õppida... Ma tahaksin siin Stuttgardis, kus väga häa riigiraamatukogu on, süstemaatiliselt kirjan- dust, ajalugu ja sotsioloogiat tuhnida... Selle kõrval püüaksin ilukirjanduslikku tööd teha — novelli ja draama ideaalide järgi, mis mul ammu üles seatud, aga milledele ma seni läheneda pole saanud, pole julgenud.“

Seni oli Vilde käinud põhimõtte järgi — võimalikult palju kirjutada lühikese aja jooksul, et rohkem teenida. Seda on ta ühes pisiteoses alla kriipsutanud, kus kõneleb kirjanikule kitsikus ja annab järgneva soovitusel: „Rida on raha — rida on leib! Tee ridasid, vend! Tee ridasid, vend! Tee kergesti hüppavaid ridasid, vend!“ Kuid Stuttgardis olles loobub ta sellest vaatekohast. Tema uueks põhimõtteks on süveneda ainesse ja muutuda põhjalikuks, nagu see on teadlastele omane.

Vilde saigi oma kogutud tööde eest igatsetud honoräri — nimelt 2000 rubla. Nii võis ta paar aastat muretult elada, end täiendada ja rahulikult uusi töid luua. Sellega algas uus ajajärk tema loomingus. Uut suunda Vilde toodangus osutas novell „Kuival“, mis ilmus 1909. a. „Noor-Eesti“ albumis.

Ameerikas ja Kopenhaagenis.

1910. a. kevadel sai Vilde abikaasa kutse — tulla Ameerikasse „Uue Ilma“ toimetajaks. Ta võttis kutse vastu ja sõitis New Yorki. Vilde jäi Euroopasse ja läks pääle abikaasa ärasõitu Brüsselisse, kus peeti parajasti maailmanäitust. Säält matkas ta Tirooli mägedesse. Vilde unustas kõik oma igapäevased mured, samuti katkestas ta teoste kirjutamise, et täielikult puhata ja nautida Tirooli maastiku ilu. Siin veetis Vilde oma elu parimad päevad. Talveks ta siirdus Viini, kuhu jäi kevadeni. Ta käis teatris, jälgis poliitilisi võitlusi, külastades kõnekoosolekuid ja miitinguid, ning luges uusimat kirjandust.

Abikaasa kutsel alustas Vilde 1911. a. märtsikuus teekonda Ameerikasse. Juba matka alul tundis ta pahameelt Ameerika vastu. Ka saabumishetk New Yorki oli ebameeldiv. Vildele tehti maabumisel suuri takistusi, millest ta lähemalt jutustab reisupäevikus „Minu vangipõlv Ellis Islandil“.

Vilde elu New Yorgis kujunes otse väljakannatamatuks. Kliima oli niivõrd soe, et ta pidi igapäev istuma paar tundi külma vee vannis. Vildet, kes oli kodanlikus abielus, ei lubatud abikaasaga samas korteris elada. Ta oli sunnitud endale teise korteri üürima.

Elu tundus Vildele Ameerikas nii tülgastavana, et ta

hakkas naisele juba veerand aasta pärast pääle käima, et ta jätaks oma toimetajakoha ja tuleks temaga Euroopasse tagasi. Abikaasa nõustuski. Ärasõidu puhul hüüdis Vilde: „Ma ei tahaks veel surra. Ma ei tahaks oma elu pika põdemisega lõpetada. Ma ei tahtnud tooruse sisse ära uppuda.“

Ameerikast sõitis Vilde Taanimaale ja jäi kauemaks ajaks Kopenhaagenisse peatuma. Kirjanikule ja tema abikaasale meeldis Kopenhaagen, samuti selle pärisrahvas. Esiti elasid Villed suurlinna südames, hiljem nad asusid linna servale, kus oli palju parke. Säält polnud kaugel metsad, kuhu mindi suvekuudel tervist kosutama. Taanlased olid väga sõbralikud ja lahked. Vildele ja tema abikaasale jäi mulje, nagu elaksid nad omamaalaste keskel.

Kopenhaagenis veedetud aastad (1911—1916) olid kirjanduslikult väga viljakad. Vilde kirjutas siin oma kunsti-pärasemad teosed. Ta töötas siin palju aeglasema tempoga kui varasemal aastail. Kuna Vilde põdes juba kauemat aega silmahaigust, valis ta enesele töötamisajaks valged hommikupoolikud. Kui silmad lubasid ja loomisind ei puudunud, töötas ta ka õhtupoolikul, mõnikord isegi õhtuti.

Kopenhaagenis loodud teoseist äratasid kõigepäält laialdast tähelepanu draama „Tabamata ime“ (1912) ja novellikogu „Jutustused“ (1913). Mõlemad raamatud osutasid, et Vilde on enam hakanud kujutama tegelaste hingeelu ja on taotelnud kunstilisemat sõnastust kui oma eelmisis töis. Kogust „Jutustused“ on noorsoole tuntuks saanud koolilugemikkude kaudu novellid „Tooma tohter“ ja „Kupja-Kaarli adjastaadid“.

Nende ja järgnevate teoste kohta on kehtivad Vilde enda sõnad: „Ma ei tee enam ridasid! Ma tahan midagi kivisse raiuda. Ma tahan endale kaljutahvlid välja taha da ja nende pääle kirja urgitseda, mida tuul ja vihm ei kustuta... Ma tahan aasta, kaks või kolm üheainsa pää,

üheainsa käe või jala kallal nikerdada, et mul temast rõõmu oleks, minul ja teistel, ja et üle öö ei häviks.“

Nii „Jutustused“ kui „Tabamata ime“ kuuluvad hävimatute ja vananemata väärtteoste hulka. Ometi ei söandanud Eesti Kirjanduse Seltsi auhinnamõistmise toimikond Vildele määrata nende tööde eest auhinda, vaid pakkus talle ainult toetusraha. Sellest tekkis avalik tüli, mis lõi suuri laineid. Nimetatud tüli tõukel kirjutas Vilde kuue kuu jooksul Kopenhaagenis eesti parima lustmängu „Pisuhänd“ (1913), seejuures riivates teravapilkeliselt seda ebaõiglast auhindamist. „Igatahes mõjub komöödia „Pisuhänd“, sõnab Tuglas, „täieliku üllatusena meie kirjanduses. See on esimesest repliigist viimseni täisküps, harmooniline ja õhurikas, nagu on seda ainult kõige täiuslikumad kunstiteosed. Teose huumor on seevõrra avar, et pääseb mõjule ka võõral näitelaval, kus ei teata midagi meie kodustest pisiasjadest, mille vastu on sihitud komöödia pilge.“

Viimaks valmis Kopenhaagenis Vilde psühholoogiline romaan „Mäeküla piimamees“ (1916). Teose ainestiku valis kirjanik Keila Karjaküllast, seda omamoodi teisendades ja kunstilisse vormi valades. „Mäeküla piimameest“ on peetud Vilde kunstiväärtuslikumaks romaaniks.

Vilde veetis Kopenhaagenis järgemööda kuus rahulikku töörikast aastat. Ta oli eemal Maailmasõja möllust ja sündmustekäigust. Kirjanik töötas anduvuse ja hoolega oma teoste kallal, neid kunstiliselt viimistelles. Majanduslikult olid need aastad kaunis lahedad. Teoste honorari piisas kokkuhoidlikule kirjanikust abielupaarile.

A. Roose iseloomustab Vildet Kopenhaageni ajajärgult ülesvõtte järgi järgnevalt: „Tema päevapilt sellelt ajalt näitab meile külma ja intelligentset härrat, kelle sügavaist silmadest näpitsprillide tagant tuleb rahutuks tegev pilk,

kelle siledaks kammitud juuksed on juba härmatuma lõõ-
nud, kelle pale on tööst kahvatanud, kuid kellel veel ener-
giline lõug, uhked vurrud ja iseteadlik seis.“

Kodumaal ja võõrsil.

Vene revolutsioon 1917. a. avas kõigile tagaotsitavaile eesti kirjanikele — nende hulgas ka suurkirjanik Vildele — tee kodumaale. Külmal märtsikuu päeval alustas Vilde ühes abikaasaga teekonda Taanimaalt Eestisse. Selleks ei saadud kasutada otsest teed, vaid tuli sõita läbi Rootsi Põhja-Soome ja säält Peterburisse. Vagunid olid külmad ja kütmatud, rongid liikusid aeglaselt, piiripunktides olid läbiotsimised — kõik see muutis matka väga vaevarikkaks. Kirjanduslooliselt tuleb kahetseda, et Vildelt kõik kaasas-olevad käsikirjad piiripolitsei poolt Põhja-Soomes ära võeti.

Kodumaale tagasitulnud Vildet tervitati Tallinnas südamlikult. Tema auks korraldati „Estonia“ saalis vastu- võtuõhtu, millele järgnes suur bankett. „Nüüd oli Vildel juba viiskümmend aastat kuhjaga selja taga“, lausub K. Rumor. „Aga milline hää mulje jäi tast meisse kõi- gisse! Mees täis elujõudu, tuleviku kavatsusi, täis usku ja kindlat tahet. Rõõmustasime, et olime jälle tagasi võit- nud säärase kokkumatu vaimusõduri.“

Tallinnas pühendus Vilde kirjanduslikule tegevusele. Ta koostas perekondliku draama „Side“, mis võeti 1917. a. sügisel „Estonia“ repertuaari. Vilde, kes oli lähedases kokkupuutes teatrieluga, kutsuti 1918. a. sügisehooaja alul „Estonia“ dramaturgiks. „Vilde osutus sel alal osavaks ja leidlikuks“, nagu tähendab A. Roose. „„Estonia“ näit-

lejad ei mäleta enesel olevat paremat õpetajat ja juhatajat, kui oli Vilde.“

1919. a. jaanuaris lahkus Vilde dramaturgi kohalt ja sõitis veebruaris Eesti Ajutise Valitsuse ülesandel Soome ja Rootsi kaudu Kopenhaageni, kus ta juhatas sama aasta oktoobrini ametlikku „Eesti teadetebürood“. Pärast Kopenhaagenist lahkumist asus ta juba novembrikuus 1919. a. Eesti saadiku kohale Berliini. Saadikuna tutvus Vilde lähemalt diplomaatide ringkonnaga. Talle see amet eriliselt ei meeldinud. Aasta pärast (1920. a. lõpul) loobus ta saadikuametist ja tuli jälle kodumaale, kuhu ta jäi terveks aastaks.

1922. a. kevadel läks Vilde Saksamaale Baden-Badeni oma tervist parandama. Nagu teame, olid tema silmad juba kauemat aega haiged. Samuti valmistas Vildele meeletuska jooksvahaigus, mille küüsi ta noorpõlves sattus.

Paranenud märgatavalt Baden-Badenis, veetis Vilde mõned kuud kuni märtsikuuni 1923 Saksamaa teistes linnades. Saksas elati tollal dollarihullustuse tähe all. Kõik ahnitsesid endale raha. Samal ajal aga elasid suurimas kitsikuses kirjanikud ja kunstnikud. See vastuoluline pilt masendas Vilde meeoleolu ja ta kirjutas sellest pilkelise veste.

Märtsis 1923. a. saabus Vilde kodumaale, jäädes siia juba püsivalt elama. Ta lähenes oma 60. eluaastale.

5. märtsil 1925. a. pühitses kogu Eesti oma suurkirjaniku Eduard Vilde 60. sünnipäeva. Sel puhul oli korraldatud „Estonia“ kontserdisaalis suurejooneline juubeliaktus, millest võttis rahvas murruna osa. Juubilarile saabus tervitusi kõigist kodumaanurgist, pääle selle veel Soomest, Ungarist ja Lätist. Vabariigi Valitsus määras talle kirjanduslikkude teenete eest autasuks suvila ühes tarvilise maa-alaga eluaegseks tarvitamiseks ja 200 000

marka raha. Paar päeva hiljem austasid Vildet noored, korraldades tema suurpäeva puhul omalt poolt õhtu.

Pääle Tallinna peeti Vilde õhtuid peaaegu igas kodumaa linnas. Ajakirjanduses ilmusid pikemad ülevaated tema elust ja loomingust. Eesti Kirjanduse Selts, Akadeemiline Kirjandusühing ja Eesti Ajakirjanikkude Liit valisid Vilde enda auliikmeks. New Yorgi Eesti Selts asutas Vilde-nimelise raamatukogu. Kõige enam juubeldasid koolinoored, korraldades oma õppeasutis melleolukaid Vildeõhtuid.

Viimsed eluaastad.

Eduard Vilde vanadusaastad olid töörohked. Juba 1923. a. hakkas ta oma suurelatuslikku toodangut trükki toimetama. Esialgse kokkuleppe alusel pidi kirjastus „Varak“ Haridusministeeriumi toetusel kümne aasta jooksul kirjastama kuussada trükipoognat ehk 9600 lehekülge Vilde teoseid.

Kogu toodangu väljaandmine veeretas suure töökoorma kirjaniku õlgadele. See töö oli seda suurem, et ta pidi oma endisi, kiiresti koostatud töid tublisti parandama ja ümber töötama. Sel puhul avaldas kirjanik Metsanurk kahetsust, et Vilde viimased paremad aastad oma loomevõimelisest east parandustööle peab pühendama. „Tema vaimne värskus ja kirjanduslik arenemisaste lubavad oletada, et ta lähema viie või kümne aasta jooksul mõne romaaniga või näidendiga oma senised teosed võiks ületada. Nüüd aga viidab ta aja ja jõu teoste redigeerimisel.“

On loomulik, et varasemate tööde muutmise ja osaline uuestiloomine ei võimaldanud kirjanikule uusi teoseid kirjutada. Kuid peame seejuures meeles pidama, et paljud

E. Vilde.

Vilde tööd polnud üldse kättesaadavad lugejaskonnale, sest nad olid ilmunud ajalehtede veergudel. Päälegi nõudis nii mõnigi töö, näit. „Prohvet Maltsvet“, viimistlust ja kunstilist kohendust. Seepärast oli otse hädavajalik Vilde laiailipillatud tööde väljaandmine „Kogutud teoste“ sarjana. Nii pääsesid tema teosed uuesti rahva sekka ja kirjanik võis oma vanaduspäevi majanduslikult kindlustada.

Kahjuks ei edenenu Ed. Vilde „Kogutud teoste“ ilmumine nii hõlpsasti, nagu oli kavatsatud. 1923. a. andis „Varrak“ välja „Kogutud teoste“ kolm esimest annet. Kuid järgneval aastal tabas kirjastust pankrot. Oli karta, et kogu ettevõtte katkestub. Õnneks võis „Varrak“ Vilde teoste väljaandmist jätkata Haridusministeeriumi vastutulekul. Alates 1928. a. hakkasid tema „Kogutud teosed“ ilmuma „Looduse“ kirjastusel.

Tänapäev on Eduard Vilde „Kogutud teosed“ täielikult ilmunud. Tema kogutoodang sisaldab 33 annet — kokku 7459 lehekülge. Nii suurt ja väärtuslikku pärandit pole ükski teine kirjanik meile, eestlasile, jätnud. — Vilde on kõige töökam ja viljakam eesti kirjanik.

Eduard Vilde „Kogutud teosed“ võimaldavad lugejale jälgida kirjaniku arenemiskäiku, alates noorusaegseist lihtseist jutustisist ja lõpetades hilisemate väärtteostega. Siin leidub puht-ilukirjanduslike tööde kõrval päevakajalisi vesteid ja kujukaid reisukirjeldusi. Viimased valgustavad kirjaniku rohkete matkade muljeid ja tähelepanekuid.

Oma viimsel eluaastal pühendus Vilde rahvariikluse põhimõtte kaitsmisele. Demokraatlikku mõtet propageeris Vilde Eestis juba alates 1917. a., millal ta esines „Estonia“ kontserdisaalis kõnega „Demokraatlik kasvatus“. Sellega seoses ta hindas kõrgesti üheõigusluse ja inimarmastuse aadet. Temast kujunes tõsine demokraat, kes väljas-

pool poliitilisi erakondi kaitses südilt demokraatlik-parlamentaarset riigikorda Eestis.

1933. a. juunis avati Mahtras monument nende talupoegade mälestuseks, kes 75 aastat tagasi 1858. a. langesid ja kannatasid oma õiguste eest võideldes Mahtra mõisa õues ja väljadel. Mälestusmärgi avamine kujunes suureks rahvuslikuks pidupäevaks, millest võttis osa umbes 5000 inimest. Mahtrasse oli palutud seks puhuks teiste aukülaste hulgas ka romaani „Mahtra sõda“ autor Eduard Vilde. Oma sõnavõtus rõhutas Vilde, et ta toob tervisi manalast, surnuteriigist, sest kirjaniku ülesanne ei ole mitte üksi seista ühenduses elavatega, vaid ka surnutega. „Mahtra sõjamehed, Ants Tertsiusiega eesotsas, ütlevad, et nad samuti mälestavad täna allmaailmas Mahtra veriseid sündmusi, ja nad soovivad, et see veri ei oleks valatud asjatult... Ants Tertsius ütleb: Olge mõistlikud, jääge oma rahvariikliku korra juurde. Eesti vabariik ilma diktaatorita! Eesti ilma ühegi isevalitsejata! Eesti demokraatlik vabariik elagu!“

Neid tuliseid ja kindlaid sõnu tervitati rahvahulga poolt elagu-hõisetega — ajal, millal usk demokratismi oli kõikumas. Aga Vilde kui rahvakirjaniku autoriteet oli niivõrd haarav, et ta suutis isegi vastaseid kaasa kiskuda. Eesti iseseisvusele ja demokraatlikule vabariigile oli Vilde valmis ohverdama kõik — oma sädeleva vaimu, oma elu...

Pärast Mahtra pidustusi tundis vaimusangar Vilde end haiglasena. Südametegevus polnud korras, kirjanik tundis end õhtuti närvlikuna, ei saanud hästi magada. Arst soovitas talle hoiduda ärritustest ja püüda rahulikkust tagasi võita. Et eemalduda inimestest ja soovimatuid külalisist, sõitis Vilde ühes abikaasaga üldlalupeo aegu Keila oma õe pr. Landberg'i majja suvitama mõneks nädalaks. Ta ei saanud säälggi hästi magada, nii et pidi rohte kasutama.

1933. a. sügisel — rahvahääletuse eel — muutus poliitiline võitlus kodumaal pinevaks. Vilde, kes oma tervise huvides oleks pidanud hoiduma igast vapustusest, elas kogu hingega kaasa sellele ärevale ajale. Ta ei saanud külmaks päältvaatajaks jääda, kui Eesti riiklik iseseisvus oli kaalul. Vilde võitles kuni surmatunnini selle eest, et õigus ja vabadus jääksid püsima iseseisvas demokraatlikus Eestis.

Noilt päevilt mäletab K. Rumor väga elavalt Eduard Vildet: „Vanameister oli puruhaige. Vastik ilm ja vastikud ühiskondlikud olud hävitasid teda silmanähtavalt. Istus — tekk piha ja põlvede ümber. Mõni samm toas edasi-tagasi tegi ta südamele juba liiga. Lisaks sagedane südamevalu; sünged kujutelmad pimedaksjäämise võimalusest. Ent polnud Vilde too, kes viriseks ning kaebaks. Ta uskus niihästi isiklikku tervenemist, kui ka uut ühiskondlikku renessanssi.“

Enne jõule oli Vilde enesetunne kaunis hää. Ta oli nagu haigusest juba üle saamas: korraldas jalutuskäike ja käis jõuluks sisseoste tegemas. Jõululaupäeval aitas ta ehtida jõulupuud — kusjuures ei teadnud Vilde ega tema abikaasa aimatagi surma peatset lähenemist.

Esimesel jõulupühal näis Vilde veel kaunis elujõulisena. Ta oli küll kahvatum kui tavalisesti, aga haiguse üle ta ei kaevanud. Õhtul heitis ta rahulikult puhkama. Kuid magada ta ei saanud kaua. Sisemiste valude pärast pidi ta varsti üles ärkama. Kirjaniku abikaasa ja õde tahtsid arsti kutsuda. Vilde aga seisis sellele vastu, sõnades: „Las ta magab, pole tarvis teda öösi tülitada.“

Teise püha hommikul, kui arst saabus, oli Vilde teadlik oma olukorrast. Ta teatas nii oma abikaasale ja õele kui ka dr. Raukas'ele, et on kõige vastu ette valmistatud ja et tal pole midagi selle vastu, kui nüüd viimaks saab rahu.

Viimaste aastate kannatused, mida talle valmistanud silma- ja südamehaigus, olevat ta lõplikult väsitanud. Ta vastas kõigile küsimusile, jäi tund-tunnilt nõrgemaks ning väsinumaks ja suri vaikselt teise püha õhtul kell 10 oma kodus, Kadriorus, Rohelisel aasal, kus ta veetis oma viimseid eluaastaid temale riigi poolt kasutada antud korteris. Kirjaniku surivoodi juures viibisid tema abikaasa ja õde pr. Landberg. Vilde oli surmapäeval — 26. detsembril 1933. a. — 68 aastat 9 kuud ja 21 päeva vana.

Matused ja järelehüüded.

Kiiresti levis surmateade ja sai samal õhtul päälinnas üldiselt teatavaks. Järgneval päeval ilmus kurb surmasõnum ajalehis. Sügav lein tabas mitte ainult kirjaniku lähemaid omakseid ja sõpru, vaid kogu Eestit.

Kadunu põrm jäi leinamajja kuni matusepäevani. Auvahtidena valvasid põrmu juures Eesti Kirjanikkude Liidu ja Eesti Ajakirjanikkude Liidu liikmed ning töölisorganisatsioonide ja „Estonia“ teatri esindajad. Kaks päeva oli leinamaja avatud kõigile. Säääl käisid paljud jumalaga jätmas lahkunud suurkirjanikku, kes puhkas lihtses puusärgis.

Laupäeva, 30. detsembri hommikul kell 9 viidi kirjaniku põrm „Estonia“ kontserdisaali. Leinarongi saatis kaitseväge orkester. Kell 1½12 algas matusetalitus ilmliku kombe järgi. Samal hetkel lasti riigilipp Toompea Pikal Hermanil poolde vardasse. Samuti teistel majadel päälinnas oli leinalipud välja pandud.

Kirstu kandmisel „Estonia“ kontserdisaali mängiti orellil Grieg'i „Åse surma“. Matusetalitus algas Eesti Kirjanikkude Liidu esimehe Ed. Hubel'i kõnega. Riigivanema ase-

täitjana ütles lahkunule järelehuude haridusminister N. Kann. Edasi järgnesid järelehuuded Riigikogult, Tallinna linnalt, Soome ja Läti kirjanikkude liitudelt, Eesti Kirjanduse Seltsilt, Eesti Ajakirjanikkude Liidult, Tartu ülikoolilt, töölisorganisatsioonidelt ja muudelt. Kirjaniku abikaasa soovil pärgi ei toodud ja pärgade summad annetati Ühisabile. Matusetalituse lõpul laulis „Estonia“ ooperikoor „Muru kasvab mulla pääle“.

Vaatamata tuisusele talveilmale oli osavõtt matuserongist rohke. Vilde põrm sängitati Kose uuele metsakalmistule mändide alla ilmliku kombe järgi. Öhtupimeduses lahkusid lohutamatud leinajad kadunud kirjaniku värskelt kalmult. Kogu eesti vaimuelu tundus pääle seda suurt kaotust tumedana ja süngena....

Vilde surma puhul avaldati paljudes kodu- ja välismaa lehtedes ja ajakirjades sooje järelehuudeid. Poet Barbarus luuletas valutavi südami:

„Oo! miski kärises mu südames ja Eestis,
kui sõnum mikrofoni lõhku, kõrvu kaikus:
on kustund see, kes hallaöös meid trööstis ;
nüüd sõnalooja ümber tiinelt-raske vaikus.“

„Nüüd on Vildegi astunud üle selle surelikku ootava saatusliku piiri“, kirjutab Fr. Tuglas. „Elu läheb küll edasi, kuid ilma temata ja sellepärast teisiti kui seni... Kes kahtleks aga selles, et Vilde oli meie elu suuremaid kujusid, nii kirjanikuna kui inimesena... Ja kui teda nüüd enam pole, siis oleme palju, palju vaesemad, kui olime alles äsja. Seda tunneb kahtlemata igauks, kes puutus ta loomingu või isikliku mõju piirkonda.“

1934. a. lõpul täitus esimene aasta Vilde surmast. Ilmusid mälestus-kirjutised ajalehis. Neist meelde on jäänud

O. Kurmiste' järgnevad südamlikud mälestussõnad, milles ta piltlikult iseloomustab Vilde eluvõitlusi:

„Tormisel ja tuisusel talvepäeval, kui pakane paukus ja lumehanged varjasid sügavalt maapinda, maeti aasta eest Eduard Vilde, esimene ja suurim eesti kirjanik, kelle süda tuksus lähedamalt koos oma rahvaga kui kellegi teise oma, kes oli suurem patrioot kui keegi teine... E. Vilde tormise ja rahutu elu viimne teekond ei tohtinudki teisiti sündida kui määratsevas tormis ja tuisus. Eduard Vilde tundliku ja suure südame tegevuse lakkamine ei võinud sündida idüllises rahu.“

Isikuna oli Vilde eesti hinnatavaim ja autoriteetsem kirjanik. „Mis Eduard Vildes nii meeldivalt mõjub, see on, et tema juures kokku langevad kultuuriline isedus, suur anne ja pinev töö“, lausub „Päevalehe“ toimetaja G. E. Luiga. „Vilde on meie kirjanikkude keskel üks kultuursemaist inimesist, seda oli ta algusest päale. Mäletan 40 aastat tagasi, kus sattusin lähemasse läbikäimisse noorte meestega, kelle nimed pärastpoole suuremal või vähemal määral said kirjanduses tuttavaks... Vilde erines neist teistest juba oma välimusega: temas, tema rõivastuses, käimises ja kõnelemises oli midagi härrasmehelikku, kuna teistes sellevastu midagi talupoeglikku oli... Temaga kokku puutudes valdab sind ikka meelepärane tundmus, et tegemist on läbi ja läbi kultuurilise inimesega.“

Vilde oli hää kolleeg kõigile kutsekaaslasile. Ta suhtus sõbralikult nooremasse kirjanikupõlve. Vilde arvustas häätahtlikult noorte kaasvõitlejate töid, näitas nende puudusi, mitte mahategemise otstarbel, vaid et olla noorile nõuandjaks. Veel lähemal ta seisis oma poliitilistele mõtteosalistele. „Juba ta isik — nii teeneline ja autoriteetne, nii auväärne — kaalus palju“, sõnab K. Rumor. „Meile, pisut noorematele, tegi seegi rõõmu, et vanameister meiega

kaasa kõndis ja tõve ning aastate kiuste lipuvarda juurde püsima jäi.“

Vilde oli sirgjooneline oma tegevuses ja kõikumatu oma vaateis. Ta ei armastanud kompromisse, vaid kaitses kaljukindlalt oma seisukohti. Siiski polnud ta kitsarinnaline, tal jätkus sallivust ka teiste veendeile, ehkki nad risti vastu käisid tema vaateile.

„Vilde täitis oma kohuseid südametunnistuse, mitte mingi välise hirmu pärast“, kirjutab Metsanurk. Ta oli otse piinlikult korralik ja täpne, läks selles vooruses juba liialegi. Ta ei sallinud oma käsikirjas parandusi, mahatõmbeid ega päälekirjutusi. Parandustele kleepis ta puhta riba ja kirjutas sellele, mis tarvis, uuesti — käsikiri pidi kõige esiti tema oma silmale ideaalselt puhta mulje jätma. Tema rõivastel ei olnud ilmaski kübet ega karvakest.“

Koguka ja väärtusliku kirjandusliku pärandi jättis Vilde oma rahvale. Nagu mitmelt poolt on rõhutatud, õpetas Vilde meie vanemaile ja vana-vanemaile oma huvitava juturaamatute kaudu lugemise selgeks. Kuid Vilde polnud suur ainult kirjanikuna, vaid ka isikuna. Tema töökus, korra- ja puhtusearmastus, täpsus, paindumatus, otsekohesus, ohvrimeelsus, isamaalsus ja paljud teised väärtuslikud omadused kõnelevad tema iseduse täiuslikkusest ja eeskujulikkusest. Nagu tema looming on hävimatu, nii püsib ka kestvalt mälestus tema suurest ja õilsast isikust.